

Lectorale Rede

Samen werken aan duurzame ontwikkeling
om de toekomst van onze leefomgeving

Theo de Bruijn

 SAXION
Hogescholen

Lectorale rede, in verkorte vorm uitgesproken op
vrijdag 12 maart 2004.

Delen van deze rede zijn in een eerdere versie becommentarieerd door of besproken met Kjell-Erik Bugge, Hans Dieleman, Monique Giebels, Herman Janssen, Anton Leemhuis, Rob Lub, Rob van de Peppel, en Bauke de Vries; waarvoor dank.

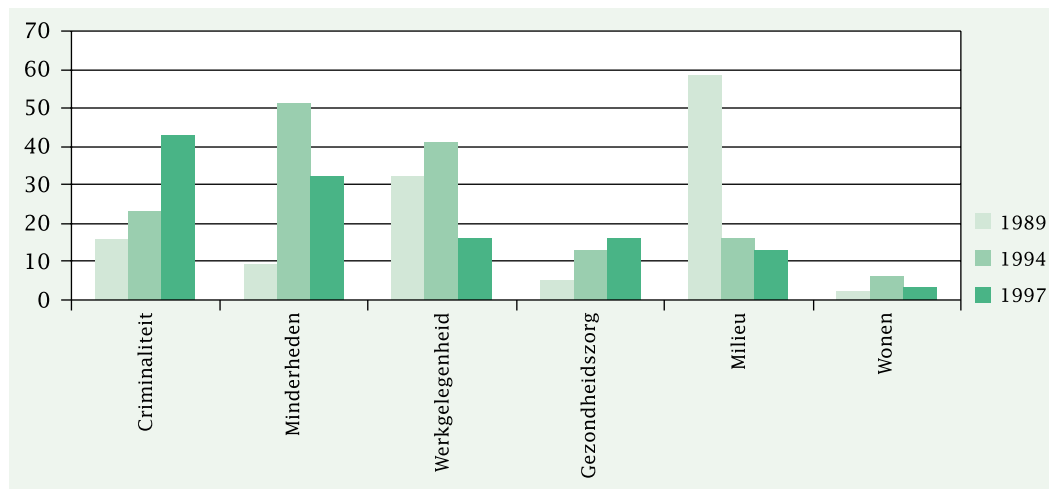
De leefomgeving onder druk

“Hoe moeten onze steden en dorpen zich ontwikkelen, wat is de toekomst van het landelijk gebied, aan welke eisen moet het milieu voldoen, wat willen we met het water in deze provincie en hoe willen we ons in de toekomst verplaatsen?” Dit citaat uit de Samenvatting van de plannen voor ruimte, water en milieu van de provincie Overijssel (2001) maakt duidelijk dat leefomgevingsvraagstukken ons allemaal raken. Hoewel er de afgelopen jaren veel is bereikt, staat de kwaliteit van onze leefomgeving onder druk: natuur raakt versnipperd, sommige gebieden verdrogen, andere kampen met een toenemende kans op wateroverlast, sommige emissies blijken hardnekkig te stijgen, en diersoorten sterven razendsnel uit. De ontwikkelingen moeten in een andere richting worden omgebogen. De vraag is hoe we daarin slagen en wat de juiste richting is. Het lectoraat Duurzame Ontwikkeling van de Leefomgeving heeft de ambitie bij te dragen aan de antwoorden op deze vragen. In deze rede licht ik toe hoe we dat proberen te doen. Mijn centrale boodschap valt in tweeën uiteen: de zoektocht naar een duurzame leefomgeving vereist samenwerking tussen alle betrokkenen, en zal alleen inhoud hebben als we concreet werken aan vernieuwende experimenten: samen werken aan duurzame ontwikkeling.

1. Paradoxen in de 21e eeuw

Het milieu wordt door veel mensen niet meer gezien als een van de grote problemen waarvoor de samenleving is gesteld. Integratie van minderheden, de economische situatie, gezondheidszorg, oorlog en vrede zijn belangrijkere maatschappelijke thema's geworden. Het milieubesef is gedaald. Waar eind jaren tachtig ruim negentig procent van de Nederlandse bevolking zich grote zorgen maakte over de verontreiniging van water, bodem en lucht, was dat percentage in 2002 gedaald naar 62 (bron: CBS). Eind jaren tachtig was de meerderheid van de mensen ook pessimistisch over de overlevingskansen van mens en natuur. In 2002 gold dat nog voor een derde deel van de bevolking.

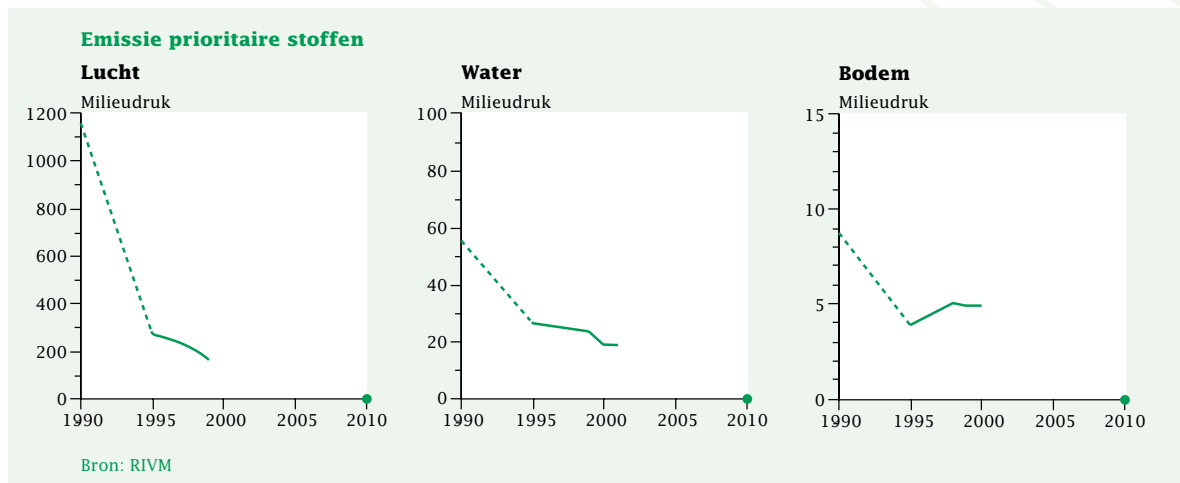
Op zich zijn er ook veel argumenten te geven die dit optimisme over onze natuurlijke leefomgeving ondersteunen: veel emissies zijn gedaald, de waterkwaliteit is over een breed front verbeterd, en op een aantal terreinen zien we een ontkoppeling tussen economische groei en milieudruk.

Figuur 1

Belangstelling voor maatschappelijke problemen

(bron: www.rivm.nl/milieuenatuurcompendium)

Figuur 2 Emissies van prioritaire stoffen (overgenomen van www.rivm.nl/milieuenatuurcompendium/nl/i-nl-0199-03.html)

Achter deze successen schuilen echter problemen die hardnekkig zijn, waar we na 30 jaar milieubeleid nog steeds geen vat op krijgen. Deze problemen verminderen niet of nauwelijks en de ontwikkelingen op deze terreinen gaan de verkeerde kant op. Het NMP-4 benoemt zeven van deze problemen:

- Verlies aan biodiversiteit
- Klimaatverandering
- Overexploitatie van natuurlijke hulpbronnen
- Bedreigingen van de gezondheid
- Bedreigingen van de externe veiligheid
- Aantasting van de leefomgeving
- Mogelijke onbeheersbare risico's

Deze problemen zijn lastig beheersbaar omdat ze veelomvattend zijn. Ze spelen veelal in internationaal verband, en vaak zijn ze sterk verbonden met sociale en economische kwesties. We zijn redelijk succesvol geweest in het bestrijden van directe hinder. Minder zichtbare problemen, of problemen waarvan de effecten pas op langere termijn merkbaar zullen worden, of problemen met vooral consequenties elders, blijken veel lastiger aan te pakken. Een aantal voorbeelden voor Nederland:¹ de beschikbare ruimte per inwoner is de afgelopen eeuw met bijna tweederde afgenomen. Met name de hoeveelheid natuur en bos per inwoner is drastisch gedaald, met meer dan 80%. Sinds 1970, dus in slechts 30 jaar, is de omvang van het bebouwd gebied met 50% toegenomen. Grote aaneengesloten gebieden zijn zeldzaam geworden. Ook het landelijk gebied wordt doorsneden door (spoor)wegen en het landschap raakt meer en meer versnipperd. Ondanks het terugdringen van veel emissies, is de ecologische kwaliteit van veel gebieden nog steeds aangetast. De emissie van CO₂, een belangrijke factor in klimaatverandering, is sinds 1990 met ruim 10% gestegen, ondanks alle beleidsinspanningen. Volgens een recente publicatie in Nature loopt 15-37% van de soorten op aarde het risico uit te sterven als gevolg van klimaatverandering.

Om deze problemen het hoofd te bieden moeten we de ontwikkelingen ombuigen in een andere richting. Ook moeten we problemen aanpakken vanuit een brede context met aandacht voor meer dan alleen milieu, en voor meer dan het nu zichtbare en merkbare hier. Kortom: we moeten streven naar een duurzame ontwikkeling.

“Er zijn enkele grote milieuproblemen waar we nog steeds onvoldoende vat op hebben. Dit ondanks het feit dat we de problemen al vele jaren kennen en ondanks het feit dat de noodzaak van een effectieve aanpak veelal internationaal wordt erkend. Zij hebben grote consequenties voor het dagelijks leven van mensen of zullen dat in de toekomst krijgen. Zolang de problemen niet effectief worden aangepakt, wentelen we de milieugevolgen van ons doen en laten op anderen af, op de mensen na ons, maar ook nu al op de mensen in andere landen.” (NMP4 2001)

¹ De gegevens waarop deze voorbeelden zijn gebaseerd, zijn afgeleid uit www.rivm.nl/milieuenatuurcompendium.

2. De noodzaak van duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling als concept

Eerst een korte historische terugblik: wat betekent duurzame ontwikkeling? De meest gebruikte definitie van duurzame ontwikkeling luidt: "Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien." Deze definitie is afkomstig uit *Our Common Future*, het rapport aan de Verenigde Naties van de World Commission on Environment and Development – beter bekend als de Commissie Brundtland uit 1987. De opdracht aan deze commissie luidde om te onderzoeken op welke wijze de leefomstandigheden van mensen op korte termijn zouden kunnen verbeteren zonder daarbij het milieu op lange termijn te vernietigen. Hoewel de relatie tussen milieu en economie al tijdens de VN-conferentie in Stockholm in 1972 op de agenda was gezet, was het werk van deze commissie de eerste gecoördineerde poging om milieu-overwegingen te integreren in economische politiek.

Een paar conclusies uit het rapport: De commissie constateert dat milieuproblemen het gevolg zijn van overconsumptie in het westen én onderconsumptie in ontwikkelingslanden. Economische groei in ontwikkelde landen vindt zonder meer niet duurzaam plaats. Omvangrijke milieuvervuiling is een belangrijk neven-effect van industriële groei. Bovendien worden voorraden aan natuurlijke hulpbronnen in rap tempo uitgeput, wordt niet zorgvuldig omgesprongen met de spaarzame ruimte en water en worden landschappen verwoest. In de strijd voor een menswaardig bestaan in ontwikkelingslanden is ook nauwelijks plaats voor milieu-overwegingen. Mensen in deze gebieden hebben bijvoorbeeld soms geen alternatief voor het gebruik van hout uit tropische regenwouden. Ze hebben het simpelweg nodig om vuur te maken, of de verkoop ervan vormt de enige bron van inkomsten. Het is letterlijk een strijd op leven en dood. Armoede is daarmee ook een belangrijke oorzaak van de verwoesting van ecosystemen. De koppeling van het denken over armoede, economische groei, sociale omstandigheden en ecologische grenzen is een van de grote verdiensten van de commissie Brundtland: "What is needed now is a new era of economic growth, growth that is forceful and at the same time socially and environmentally sustainable".

Duurzame ontwikkeling stelt een drietal principes centraal. Ten eerste gaat het in de kern om de samenhang tussen economische aspecten, bijvoorbeeld de verdeling van lusten en lasten, sociale omstandigheden, bijvoorbeeld leefbaarheid en participatie, en milieu, bijvoorbeeld het sluiten van materiaalkringlopen en natuurbehoud (ofwel de drie P's: People, Planet and Profit). De uitdaging in duurzame ontwikkeling is dat we met alle drie in samenhang rekening houden.

Ten tweede heeft duurzame ontwikkeling een sterke internationale dimensie. Niet alleen hebben regionale en nationale maatregelen (bijvoorbeeld de terugdringing van CO₂-emissies) slechts zin in een internationaal kader. De werkelijke uitdagingen op het terrein van duurzaamheid liggen in economieën die zich de komende jaren naar verwachting sterk zullen gaan ontwikkelen. Immers een (absolute) afname van de milieudruk in westerse economieën, wordt al snel volledig teniet gedaan door groei elders indien de aard en de richting hiervan vergelijkbaar zijn met de industriële ontwikkeling in het westen. De ontwikkelingen daar kunnen we niet los zien van maatregelen die we hier (moeten) treffen, en omgekeerd. Kortom: "act locally, think globally".

Tot slot is duurzame ontwikkeling sterk toekomstgericht. Naast een rechtvaardige verdeling tussen rijke landen en ontwikkelingslanden is het voorkomen van afwenteling naar toekomstige generaties een kern-doelstelling van duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling is dus een probleem van nu, maar net zo goed een probleem over later. Het gaat er om de huidige problemen en oplossingen te beschouwen in samenhang met de mogelijke toekomstige consequenties.

Samengevat is het uitgangspunt bij duurzame ontwikkeling gelijkheid tussen huidige bevolkingsgroepen en gelijke kansen voor toekomstige generaties. In essentie gaat het om het tegengaan van de afwenteling van negatieve effecten in tijd en plaats. Een in Nederland veelgebruikte matrix om duurzame ontwikkeling nader te duiden, is de volgende:²

Samenhang bevorderen met het oog op:	Sociaal-culturele aspecten	Ecologische aspecten	Economische aspecten
“hier en nu”			
“daar”			
“later”			

Figuur 3 Een afwegingsmatrix voor duurzame ontwikkeling

De matrix maakt op een eenvoudige manier helder wat de belangrijke uitgangspunten zijn bij duurzame ontwikkeling. Het gaat om hier en nu, om daar en later, en om zowel sociale, ecologische, als economische aspecten. Het gevaar van de celstructuur is echter dat strategieën voor duurzame ontwikkeling eenzijdig worden opgevat. De matrix moet niet worden opgevat dat iedere cel een aparte opgave vertegenwoordigt. Het gaat juist om de samenhang. Duurzame ontwikkeling is daarbij niet een balans tussen drie dimensies maar een geïntegreerde zoekrichting naar een oplossing voor samenhangende problemen en uitdagingen.

Een gebiedsgerichte invalshoek

Binnen het lectoraat Duurzame Ontwikkeling van de Leefomgeving werken we vanuit een gebiedsgerichte invalshoek. Wat is de relevantie hiervan? Duurzame ontwikkeling vraagt om een integratiekader om de verschillende aspecten in samenhang te kunnen bekijken. Een gebiedsgerichte invalshoek biedt die mogelijkheid. Immers, het gaat dan bijvoorbeeld om het welbevinden van mensen in een regio, de mogelijkheden om in hun levensonderhoud te voorzien, hun behoefte aan recreatie, het behoud van natuur. Kernvraag is hoe de verschillende functies als wonen, werken, recreëren en mobiliteit op een zodanige wijze kunnen worden ingericht dat ook in de toekomst de kwaliteit van de leefomgeving gegarandeerd kan worden. Kunnen functies worden verweven? Hoe kunnen nieuwe functies worden ingepast? Hoe kunnen unieke kwaliteiten worden beschermd? Hoe kan de toenemende vraag naar recreatie, wonen, mobiliteit, werken op een duurzame manier worden beantwoord?

Dat betekent niet dat de focus bij een gebiedsgerichte invalshoek beperkt moet blijven tot een specifiek geografisch afgebakend gebied. Het gaat immers om het ‘hier’ en ‘daar’. Duurzame ontwikkeling moet gestalte krijgen op verschillende schaalniveaus: van lokaal tot wereldomvattend. De kernvraag daarbij is hoe lokale ontwikkelingen en projecten relevant gemaakt kunnen worden vanuit een groter perspectief. De kracht van duurzame strategieën is daarmee het verbinden van lokale samenwerkingsverbanden van actoren met mondiale probleemdefinities. Daarbij gaat het er niet om dat het volledige mondiale probleem op de schouders van dat ene gebied wordt gelegd, maar het gaat wel om het leggen van de relaties tussen de acties hier en de consequenties elders (Dieleman 2004). Twee voorbeelden: bij het werken aan de ecologische hoofdstructuur gaat het niet alleen om het behoud van de natuur in Nederland, maar ook om de rol van Nederland in het behoud van de internationale biodiversiteit (vgl. NSDO 2002). En: wanneer een duurzaam bedrijventerrein wordt ingericht gaat het niet alleen om de inpassing daarvan in het landschap, maar ook om de vraag hoe de bedrijven die op het terrein gevestigd zijn opereren in de vaak internationale keten van grondstof tot en met consumptie.

² Zie onder andere *Duurzame Daadkracht; Actieprogramma duurzame ontwikkeling*, VROM/BUZA 2003.

De kwaliteit van de leefomgeving ontleed

Als centrale doelstelling bij een gebiedsgerichte invalshoek staat het handhaven en verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving voorop. 'Kwaliteit' is daarbij een lastig begrip; het klinkt aantrekkelijk maar zegt op zich weinig. Zoals Jacobs (2000) constateert: niemand is tegen kwaliteit. Maar wat bedoelen we eigenlijk met kwaliteit? Kwaliteit kent zowel objectieveerbare als (inter)subjectieve componenten (Liedelmeijer en Van Kamp 2003). Een objectieve component is bijvoorbeeld de hoeveelheid beschikbare ruimte voor natuur. Een voorbeeld van een intersubjectieve norm is de gewenste verhouding tussen groene ruimte en bebouwing. Een subjectieve component betreft dan de natuurbeleving van mensen. Ik beschouw de kwaliteit van de leefomgeving als het samenspel tussen objectieve en (inter)subjectieve aspecten. Het gaat dus om biologische en ecologische waarden, de beleving daarvan en de normen die we vervolgens gemeenschappelijk afspreken. Kwaliteit van de leefomgeving benaderen we binnen het lectoraat vanuit vier perspectieven, de drie bekende dimensies van duurzame ontwikkeling en een ruimtelijke dimensie (Van Dorst 2002):

1. de sociale dimensie;

Bij sociale kwaliteit gaat het vooral om de sociale structuur in een gebied, om de cohesie, de leefbaarheid en participatie van mensen in het gebied. Indicatoren voor sociale kwaliteit zijn bijvoorbeeld de betrokkenheid van de gebruikers/inwoners van een gebied en de mate van onderling contact en een subjectief gegeven als de gezelligheid en geborgenheid van een gebied. Daarnaast gaat het om aspecten als veiligheid en levendigheid in een gebied, en om de vraag of er voldoende onderwijs en voorzieningen zijn om de onderlinge cohesie te stimuleren. Naast de sociale aspecten binnen het gebied zelf, gaat het ook om de consequenties elders. Voorbeelden hiervan zijn de effecten van voorzieningen op de leefbaarheid in nabijgelegen gebieden (bijvoorbeeld door het bieden van recreatiemogelijkheden voor stedelijke gebieden) of de effecten van het afzwerven van kinderarbeid op de sociale structuur in een ontwikkelingsland. Tenslotte de toekomstgerichtheid: dan gaat het bijvoorbeeld om de vraag in hoeverre een woonwijk ook over 30 jaar een aantrekkelijk woonmilieu oplevert en in staat is om dan een goede sociale structuur te bieden.

2. de milieu-dimensie;

Bij milieu gaat het om de kwaliteit van de natuurlijke omgeving, van het water, de bodem en de lucht. Daarbij zijn de stromen van water, energie en materiaal in een gebied en tussen gebieden van belang. Omwille van de milieukwaliteit moeten deze stromen zoveel mogelijk kringlopen worden, moeten duurzame bronnen worden gebruikt en reststromen zoveel mogelijk worden hergebruikt. Daarnaast gaat het ook om hinderaspecten zoals stank en geluid. De aandacht moet weer niet alleen gevestigd zijn op de lokale situatie. Ook mondiale en lange termijn-milieudoelen, bijvoorbeeld met betrekking tot klimaatverandering of het gebruik van tropisch hardhout moeten vertaald worden naar gebiedseigen strategieën. Te denken valt aan de energievoorziening in een gebied.³ Of het gebruik van hout met FSC-keurmerk in bouwprojecten.

3. de economische dimensie;

De economische kwaliteit is belangrijk in een gebied. Wil een gebied duurzaam kunnen functioneren dan zijn voldoende economische dragers noodzakelijk, en is het belangrijk dat de lusten en lasten rechtvaardig worden verdeeld. Een belangrijk element van de economische kwaliteit is de hoeveelheid werkgelegenheid. Maar ook de ontsluiting en bereikbaarheid van een gebied speelt een belangrijke rol. In het kader van de effecten elders zijn vraagstukken rondom bijvoorbeeld 'fair trade' relevant. Tot slot spelen ook vragen rondom het letterlijk duurzame karakter van economische activiteiten: wanneer bijvoorbeeld recreatie wordt ontwikkeld om de leefbaarheid van het landelijk gebied te stimuleren, is een belangrijke vraag of de verhouding met andere functies, bijvoorbeeld natuur, in evenwicht is. Is dit niet het geval, dan is recreatie niet als duurzame economische drager aan te merken; ze verdrukt de natuurlijke waarden.

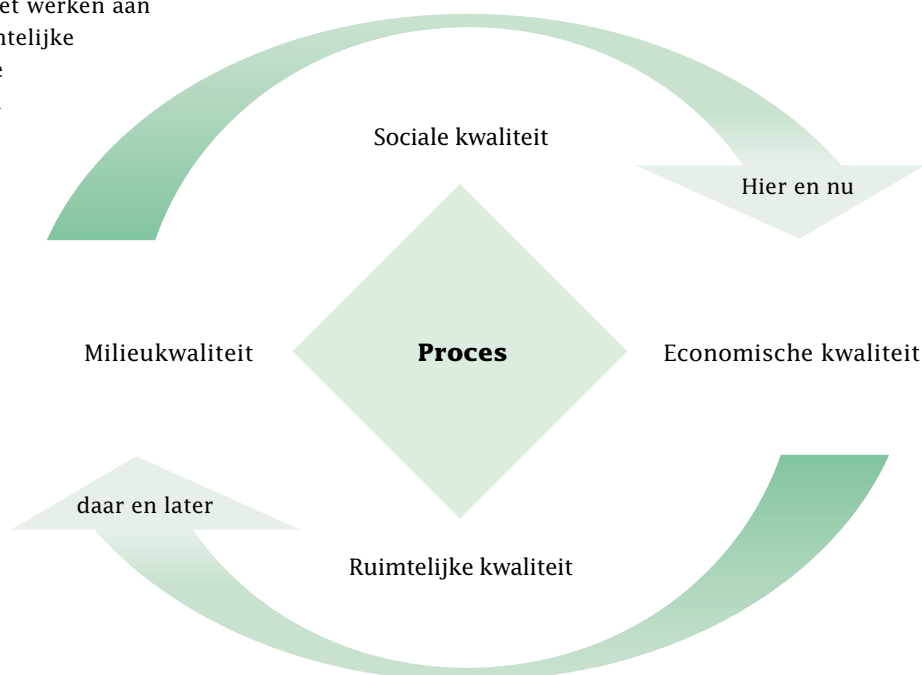
³ Binnen Saxion Hogescholen is een lectoraat Duurzame Energie ingesteld dat door dr. Wim Gilijamse wordt ingevuld.

4. de ruimtelijke dimensie.

Duurzame ontwikkeling vraagt om zorgvuldig ruimtegebruik. Een meer formele definitie van ruimtelijke kwaliteit ontleedt het begrip in praktische bruikbaarheid voor alle functies die worden gevraagd, de schoonheid van een gebied en de (letterlijke) duurzaamheid, dus de levensduur (Hooijmeijer e.a. 2001; Dauvellier e.a. 2003). Meer concreet gaat het om de variatie in bijvoorbeeld woningtypes, de hoeveelheid groen, de plaatsing van speelvoorzieningen, de integratie met middenstand en horeca. Ook de cultuurhistorie speelt een rol: het behoud van de eigen identiteit van een gebied. In de relatie met elders speelt bijvoorbeeld de verdeling van functies tussen gebieden een rol: bedrijvigheid hier kan een goede invulling zijn als natuurbehoud elders voorrang krijgt. Een laatste voorbeeld omtrent de tijdsdimensie: wanneer een wijk wordt ontworpen is bijvoorbeeld een belangrijke vraag in hoeverre deze voldoende robuust is om demografische veranderingen te kunnen opvangen.

Deze vier dimensies staan niet los van elkaar; ze kunnen elkaar versterken of juist in de weg zitten. Sociale cohesie kan bijvoorbeeld worden bevorderd door in de ruimtelijke inrichting van een wijk te werken met hofjes, verkeersluwe straten en parkeermogelijkheden aan de randen van de wijk. Een grote betrokkenheid van bewoners kan vervolgens weer positieve gevolgen hebben voor de mate van zorg voor de openbare ruimte en het milieuprofiel door verminderd autogebruik. Bij een duurzame leefomgeving gaat het om het geheel; om de relaties die bestaan tussen bijvoorbeeld de geologische oorsprong van het gebied, het watersysteem, de ecologische waarden, de cultuurhistorische waarden, het landschap, de gebruiksfuncties en de identiteit die de gebruikers en bewoners daaraan ontlelen (vgl. Van Herwaarden 2002). Duurzaamheid ontstaat in het samenspel tussen fysieke, sociale en economische componenten (Liedelmeijer en Van Kamp 2003). Gebiedsgeoriënteerde strategieën die de kwaliteit van de leefomgeving proberen te versterken moeten uitgaan van die samenhang.

Zoals eerder gesteld en ook uit de voorbeelden duidelijk mag zijn, stelt een gebiedsgerichte aanpak in het kader van duurzame ontwikkeling ook het voorkomen van de afwenteling op gebieden elders en op toekomstige generaties centraal bij het werken aan milieu-, sociale, economische en ruimtelijke kwaliteit (Van Dorst 2002). Deze twee elementen onderscheiden strategieën gericht op duurzame ontwikkeling van het streven naar leefbaarheid dat sterker op het hier en nu is gericht. Duurzame kwaliteit loopt door schaalniveaus en door tijdschalen heen. Het onderstaande figuur illustreert onze visie op een duurzame leefomgeving.

Figuur 4 Duurzame ontwikkeling in vier kwaliteiten

Keuzes noodzakelijk

Duurzame ontwikkeling is in de kern een normatief proces. Het gaat om de afweging van risico's, niet om de afweging van vast te stellen feiten. We kunnen niet met objectieve zekerheid vaststellen wat een duurzame leefomgeving is (WRR 1994). Keuzes zijn contextspecifiek. Ik wees al op de subjectieve aspecten in een begrip als kwaliteit van de leefomgeving. De waarde ervan is afhankelijk van de tijd, plaats, cultuur en sociale groep, dus van de context (Liedelmeijer en Van Kamp 2003). Deze context wordt in rijke landen vooral gevormd door de milieuproblematiek. In andere werelddelen staan aspecten als armoedebestrijding, de opbouw van maatschappelijke structuren en industrialisatie veel meer centraal. Ook binnen Nederland verschillen perspectieven. Een manager zal zich concentreren op het op een verantwoorde manier laten verlopen van bedrijfsprocessen die bovendien winstgevend moeten zijn. Een opbouwwerker zal meer nadruk leggen op het vergroten van de sociale binding in een wijk. Duurzame ontwikkeling is daarnaast omgeven met onbekendheid. We weten nog te weinig van complexe (eco-)systemen om de gevolgen van veranderingen voor deze ecosystemen met zekerheid te kunnen voorspellen. Het draagvermogen van het milieu kan groter of juist kleiner zijn dan nu verondersteld wordt. Dat maakt het stellen van objectieve kwaliteitseisen moeizaam. Daarnaast speelt onzekerheid een belangrijke rol. Behoeften van mensen veranderen snel, en de behoeften van toekomstige generaties zijn per definitie onzeker.

Dat betekent niet dat alles onzeker is en we daarom geen keuzes moeten maken. Het betekent wel dat het inter-subjectieve keuzes zijn, gebaseerd op de kennis en inzichten van nu. Keuzes moeten daarom steeds opnieuw op hun waarde worden beschouwd. "Het willen realiseren van duurzaamheid vergt onontkoombaar een weging van de informatie die beschikbaar is over de situatie van het milieu en de invloed van het menselijk handelen daarop. Gezien de vele lacunes in de beschikbare kennis betreft deze weging ook onzekerheden en risico's" (WRR 1994: 42). Dat is ook de kern van de afwegingen die ten grondslag liggen aan nota's als het Nationaal Milieubeleidsplan, het Natuurbeleidsplan en de komende nota Ruimte. Op basis van de beschikbare gegevens wordt een gezamenlijke risico-afweging gemaakt en keuzes vastgelegd.

Bij deze keuzes dient niet een specifiek probleem centraal te staan, maar de relaties tussen problemen en oorzaken moeten worden benadrukt. Het gaat met andere woorden om systeemdenken (Dieleman 2004). Dat betekent uiteraard niet dat er geen prioriteiten gesteld kunnen en moeten worden. Maar deze prioriteiten behoren in hun context geplaatst te worden. Activiteiten kunnen zich dus best richten op bijvoorbeeld het vergroten van de leefbaarheid in een gebied of het verbeteren van de milieusituatie, zolang maar onderkend wordt dat oplossingen in die richtingen ook consequenties hebben voor de economische situatie of een ruimtelijke weerslag hebben. In de praktijk treden echter wel dilemma's op (zie bijvoorbeeld Projectbureau Stad & Milieu 2003). Ten aanzien van functieverweving bij stedelijke vernieuwing treden bijvoorbeeld problemen op met betrekking tot geluid, externe veiligheid, kwaliteit van de bodem en mobiliteit. Dilemma's benoemen, keuzes maken en prioriteiten stellen zijn echter de kern van een duurzame strategie. Voorop staat dat problemen in samenhang benaderd worden en dat gestreefd wordt naar optimale kwaliteit vanuit een breed perspectief.

Als we bijvoorbeeld kijken naar het Onderhandelingsakkoord voor de provincie Overijssel 2003-2007, dan wordt daarin de samenhang tussen velden ook erkend. Het akkoord stelt leefkwaliteit centraal en benoemt ambities op een flink aantal terreinen: economie, wonen, platteland, etc. In een intermezzo wordt vervolgens expliciet aandacht gevraagd voor de integraliteit in thema's en aanpakken. Deze wordt in het akkoord zelf echter niet verder uitgewerkt. Met de bovenstaande uiteenzetting in gedachten, stel ik dat juist de integraliteit, de onderlinge relaties en de dilemma's die daarin optreden de kern moeten zijn van een aanpak gericht op duurzaamheid en leefkwaliteit. Het onlangs gepresenteerde Ontwerp-Reconstructieplan Salland-Twente is een voorbeeld van een integrale visie op -in dit geval- de ontwikkeling van het platteland in Overijssel. Hierdoor worden de dilemma's vanzelf zichtbaar.

Het lectoraat richt zich op het bevorderen van het denken in termen van relaties en samenhang. We vertrekken vaak vanuit de milieu- en de ruimtelijke dimensie, maar we werken met een integrale visie. We zoeken niet naar objectieve doelstellingen voor een duurzame leefomgeving, maar zijn vooral geïnteresseerd in de vraag hoe de ontwikkelingsrichting kan worden bijgebogen.

3. Experimenten in onzekerheid

Fundamentele veranderingen: verandering van koers

Duurzame ontwikkeling is een grote opgave waarvoor fundamentele veranderingen in onze huidige maatschappij noodzakelijk zullen zijn, op een breed terrein. Nu bekende maatregelen zijn waarschijnlijk slechts een eerste stap op weg naar duurzaamheid, zonder iets af te doen aan geleverde inspanningen en bereikte resultaten. Duurzame ontwikkeling is meer dan slechts stapsgewijze, kleine aanpassingen op deelterreinen. Zoals al eerder is aangegeven, gaan op een groot aantal terreinen de ontwikkelingen de verkeerde kant op. Daarom gaat het niet zo zeer om aanscherpen van maatregelen en acties die nu al zijn bedacht. Essentieel is dat ontwikkelingen in een andere richting worden gebogen (vgl. McDonough and Braungart 1998).

Ook in ruimtelijke zin zijn radicale veranderingen gewenst (Gordijn e.a. 2003). De strikte scheiding bijvoorbeeld tussen functies: VINEX-wijken, grootschalige industrieterreinen, natuurgebieden, leidt niet tot een doelmatig gebruik van de schaarse ruimte. Vernieuwende combinaties van functies zijn gewenst. De strikte functiescheiding is gebaseerd op oude kenmerken van bijvoorbeeld industrie, terwijl moderne bedrijvigheid hele andere hinder- en milieuprofielen kent. In het landelijk gebied zijn veel boeren in grote problemen. Jaarlijks stoppen duizenden boeren met hun bedrijf (bron: CBS). Dit heeft naast sociale gevolgen ook ingrijpende consequenties voor het landschap. Zonder de bemoeienis van boeren zal het landschap verruwen en zullen typerende landschappen verdwijnen. Door innovatiever te denken over mogelijke ontwikkelingen in het landelijk gebied, bijvoorbeeld door boeren meer mogelijkheden te geven om nevenactiviteiten te ontplooien, kan deze trend wellicht worden omgebogen.

“The world is currently plagued by increasing poverty and continually widening divisions between the haves and the have-nots. (...) They must be addressed urgently, and with greater success than has often been the case in the past.” (GEO-3)

In het ruimtelijk beleid van de rijksoverheid is op zich een trendbreuk waarneembaar.⁴ In de Stellingnamebrief Nationaal Ruimtelijk Beleid uit november 2002 is de centrale focus het accommoderen en faciliteren van de vraag naar ruimte. De overheid maakt een terugtrekkende beweging; met minder geld en minder regels wordt meer ruimte gegeven –letterlijk- aan maatschappelijke partijen. Dat is op

zich niet verkeerd. Zoals ik eerder al benadrukte, mogen we van de overheid juist verwachten dat er intensief wordt samengewerkt en dat onconventionele oplossingen worden gezocht. Het probleem is dat de huidige stellingname vooral gericht is op het hier en nu en minder op de toekomst en op de bescherming van onze schaarse ruimte en landschappen. We moeten juist op zoek naar innovatieve manieren om functies vorm te geven en elkaar te laten versterken.

De vraag is op welke manier onconventionele vernieuwingen kunnen worden bereikt, of zoals het in het NMP4 werd genoemd: transities.⁵ Vernieuwingen liggen meestal in het verlengde van datgene wat al bekend is. Het zijn optimalisaties en niet zozeer veranderingen. Verandering van de ontwikkelingsrichting is lastig; het betekent tevens het veranderen van de institutionele context (March en Olsen 1989, Peters 1999). Dat zal niet zomaar gebeuren. Wat nodig is dat we in proeftuinen of niches experimenteren. In die beschermde omstandigheden kan kennis worden vergaard over mogelijkheden en kan worden geleerd onder welke voorwaarden een veelbelovende ontwikkeling verder kan uitgroeien. Een belangrijke doelstelling in het kader van duurzame ontwikkeling is daarmee het op gang helpen van experimenten waarin kennis en ervaring wordt opgedaan met nieuwe, innovatieve oplossingen voor problemen en uitdagingen. Daarmee krijgen deze nieuwe oplossingen de kans om uit te groeien en zo transities in gang te zetten. Voor transities is het essentieel dat voorlopers experimenteren en dat we leren van voorbeelden (NSDO MV 2002: 50). Duurzame ontwikkeling vraagt dus om concrete actie, om het ontwikkelen van inspirerende voorbeelden.

⁴ De nota Ruimte wordt in maart van dit jaar verwacht. Eerdere stellingnames van minister Dekker (VROM) gaan in de richting van meer vrijheid voor gemeenten en minder rijksbemoeienis om ontwikkelingen te sturen.

⁵ Deze beschrijving is deels gebaseerd op theorieën omtrent transitie management. Zie onder andere Rotmans (2000).

Leren van voorbeelden

Voorbeelden van interessante combinaties van sociale, milieu-, economische en ruimtelijke kwaliteit kunnen helpen om het proces van duurzame ontwikkeling verder vorm te geven. “Een samenleving leert wat het beste is, door veel alternatieve handelingswijzen te beproeven” (citaat uit Gordijn e.a. 2003: 8). Op tal van plaatsen zijn voorbeelden beschikbaar en wordt volgens deze gedachte geëxperimenteerd. Hieronder beschrijf ik een aantal van deze voorbeelden.

Multifunctioneel ruimtegebruik: H.J. van Heekplein in Enschede

Midden in het centrum van Enschede is de afgelopen jaren een nieuw plein gerealiseerd. Waar eerst een grote parkeerplaats lag met alleen tweemaal per week markt, en een drukke verkeersader dwars door het centrum liep, is nu een modern stad plein gerealiseerd. Aan de randen van dit plein zijn door gerenommeerde architecten ontworpen gebouwen ontwikkeld. Via deze gebouwen is het winkelbestand in de stad zowel kwantitatief als kwalitatief uitgebreid. Ook is de woonfunctie in het centrum aanzienlijk verstevigd. In de opvallende gebouwen en torens rondom het plein zijn appartementen ontwikkeld, waardoor ook de levendigheid op het plein wordt vergroot. Onder het plein ligt een parkeergarage voor 1700 auto's die vanuit meerdere punten toegankelijk is. Tegelijkertijd is een gratis fietsenstalling voor 1000 fietsen gerealiseerd en is een centrale ontsluiting met openbaar vervoer in aanbouw. De markt is inmiddels weer tweemaal per week op het nieuwe plein. Hoewel duurzame ontwikkeling bij dit project niet centraal stond, is de leefbaarheid rondom het plein en in het centrum vergroot, is de economische kwaliteit toegenomen en heeft het plein ontegenzeggelijk meer ruimtelijke kwaliteit. Het sleutelwoord hierbij is multifunctioneel gebruik van de ruimte. Door op een slimme manier functies te verweven en de ruimte boven en onder de grond optimaal te benutten, wordt de schaarse ruimte veel intensiever gebruikt.

Kwaliteit stadsrand: Abraham Ledebouerpark in Enschede

Het Ledebouerpark in Enschede is een stadspark dat de overgang markeert van stedelijk gebied naar het buitengebied. De ingang ligt aan een drukke provinciale weg en het park biedt toegang tot het gebied tussen Enschede, Hengelo en Oldenzaal dat wordt gekarakteriseerd door landgoederen, natuurgebieden en landbouw en dat ook deel uitmaakt van de ecologische hoofdstructuur. Dit gebied heeft een hoge landschappelijke en natuurwaarde. Het functioneert ook als groene long voor de netwerkstad.⁶ Het park zelf is 125 jaar oud en destijds fraai aangelegd met open ruimtes, monumentale bomen, vijvers, perken rododendrons en boompartijen. Uiteraard biedt het park ruimte aan de normale functies, zoals wandelen, joggen, uitlaaitplek voor honden, en er loopt een fietsroute door het park. Daarnaast is er ook een natuureducatiecentrum gevestigd waar regelmatig tentoonstellingen voor scholen worden georganiseerd. Ook zijn er natuur-gerateerde verenigingen die onderdak vinden in het park: er is een heemtuin, de imker-vereniging is er gehuisvest en er is een hertenkampje – kinderboerderij. Een aantal malen per jaar worden er grotere evenementen in het park georganiseerd waar soms duizenden mensen op af komen. De Twentse Landdag in het najaar is daarvan een voorbeeld, evenals de seizoensfeesten. Aan de randen van het park en het landgoed waar het deel van uitmaakt, zijn nog sportvelden gelokaliseerd. Het park heeft zo naast de esthetische en ecologische kwaliteit ook een belangrijke recreatieve functie voor de stad en zoals gezegd, vormt het een natuurlijke overgang naar het buitengebied. De verschillende functies zijn op een wijze ontwikkeld dat ze goed bij elkaar passen.

⁶ Midden in het gebied ligt vliegveld Twenthe. Nu de vliegbasis gesloten wordt, staat het gebied in het middelpunt van de belangstelling. Een interessant initiatief waar het lectoraat bij betrokken is betreft de oprichting van Landschapspark Lonneker. In dit park staat het behoud van de ruimtelijke en ecologische kwaliteit van het gebied centraal en wordt gezocht naar eventuele nieuwe bestemmingen en economische dragers voor het -waarschijnlijke- geval dat het vliegveld helemaal verdwijnt.

Duurzaam wonen: Nieuwland in Amersfoort ⁷

Nieuwland, een nieuwbouwwijk ten noorden van Amersfoort, is een voorbeeldproject op het terrein van duurzaam bouwen. Met name de energievoorziening, met het grootste oppervlak zonnepanelen in de bebouwde omgeving ter wereld, de waterhuishouding, het materiaalgebruik, en de flexibiliteit in de woningopbouw, zijn in het oog springende maatregelen. Vooral interessant is de nadruk die niet alleen op duurzaam bouwen wordt gelegd, maar ook op duurzaam wonen, dus het gebruik van de woningen en de wijk. Er is veel aandacht besteed aan de communicatie naar de bewoners toe, er zijn monitoringsprogramma's opgezet om te volgen hoe bewoners de wijk ervaren en gebruiken, er is gebouwd voor verschillende bevolkingsgroepen, en de huizen zijn flexibel in te delen. Binnen het betonnen casco dat een langere levensduur heeft zijn verschillende 'woonprogramma's' te realiseren zodat ook aan de toekomstige wensen van bewoners tegemoet kan worden gekomen.

Innovatief bedrijventerrein: Westermaat Campus in Hengelo ⁸

Ten noorden van Hengelo, aan de A1, is een bedrijvenpark in oprichting volgens een vernieuwende opzet: Westermaat Campus. Initiatiefnemers zijn de gemeente Hengelo en een projectontwikkelaar. Anders dan gebruikelijk, is het terrein bij de start al volledig ingericht met alle infrastructuur en landschappelijke elementen. Veel aandacht wordt besteed aan de ruimtelijke kwaliteit en landschapsarchitectuur. Bestaande bomen worden zoveel mogelijk meegenomen in het ontwerp. Voor de inrichting van het park wordt aangesloten bij het typische Twentse landschap: coulissen met eikenbomen. De gebouwen staan midden in het groen. Bedrijfsgebouwen worden geconcentreerd en deels op een slimme manier gestapeld waardoor daarbuiten aaneengesloten open gebieden ontstaan. Terreinafscheidingen zijn niet toegestaan. Parkeren vindt in pandig of ondergronds plaats of gecamoufleerd op het maaiveld achter gebouwen of tussen de bomen en struiken. Om de kwaliteit van het terrein ook in de toekomst te waarborgen, wordt er parkmanagement ingericht. Dit is gericht op het handhaven van de kwaliteit van de omgeving en de gebouwen door de gezamenlijke organisatie van beheer en onderhoud. Alle bedrijven worden daartoe verplicht lid van een coöperatie.

Kenmerkend voor de bovenstaande voorbeelden is dat er op een innovatieve manier wordt geprobeerd om bij te dragen aan de kwaliteit van de leefomgeving. Het feit dat het voorlopers betreft, betekent overigens niet dat het hele beeld positief is. Onderzoek van mijn collega Bauke de Vries geeft bijvoorbeeld aan dat hoewel bewoners in Nieuwland over het algemeen tevreden zijn en er nu een aantrekkelijke en levendige wijk is gerealiseerd, niet alle maatregelen naar verwachting uitpakken. Het opbouwen van sociale cohesie blijkt veel tijd en aandacht te vergen. Een wijkkrant en het inschakelen van buurtwerk en een wijkcoördinator zijn belangrijke maatregelen gebleken. Ook niet alle technische maatregelen hebben de juiste effecten opgeleverd. Serres bijvoorbeeld, die bedoeld waren als warmtebuffer, zijn veelal bij de woonkamer getrokken waardoor het warmteverlies zelfs groter is dan bij conventionele wijken. Het leren van dit soort ervaringen blijkt vaak echter geen automatisme te zijn. De kennis en de ervaring zijn er wel, maar moeten worden geëxpliciteerd. Daarin kan het lectoraat een belangrijke rol spelen. Door te kijken naar de wijze waarop gewerkt wordt aan een duurzame leefomgeving, de problemen die daarbij optreden en de wijze waarop deze bestreden worden, kan veel worden geleerd over de concrete betekenis van zo'n begrip in de praktijk. Door het samenspel van experimenteren in de praktijk en het benoemen van leerervaringen, kunnen toekomstige ontwikkelingen in een duurzamere richting worden vormgegeven.

⁷ Bron en foto: nationaal dubocentrum (www.dubo-centrum.nl/projecten/project.php?recID=10). Nieuwland is een van de wijken die vanuit het lectoraat nader worden geanalyseerd.

⁸ Bron en afbeelding: www.westermaatcampus.nl.

De voorbeelden geven ook aan dat duurzame ontwikkeling op heel verschillende manieren kan worden geïnterpreteerd en niet altijd het 'leitmotiv' hoeft te zijn. Wat ook duidelijk is, is dat bij het streven naar een duurzame leefomgeving altijd veel partijen zijn betrokken. Bij het Van Heekplein bijvoorbeeld is de gemeente trekker van het hele project en werkt nauw samen met onder andere projectontwikkelaars, vastgoedeigenaren, architecten, aannemers, winkeliers en marktkoopliden. Bij de andere voorbeelden zijn soortgelijke lijstjes van betrokkenen te maken.

Het leren van voorbeelden is cruciaal voor duurzame ontwikkeling. De kern van de opdracht van het lectoraat is het vormgeven aan het leerproces rondom voorbeelden van een duurzame leefomgeving. Speciale aandacht verdient daarbij de wijze waarop alle betrokken partijen bij elkaar komen en hun initiatieven afstemmen.

Een gezamenlijk leerproces

Duurzame ontwikkeling omschrijft geen stabiele situatie, maar heeft in de kern betrekking op een proces. De commissie Brundtland (1987) karakteriseerde het al als "a process of change in which the exploitation of resources, the direction of investments, the orientation of technological development, and institutional change are made consistent with future as well as present needs". Duurzame ontwikkeling is een continu leerproces, het resultaat van maatschappelijke afweging (SER 2002). Uiteraard ligt er aan het leerproces wel een visie ten grondslag, maar deze visie is aan verandering onderhevig, kent geen exact doel en wordt via een gedeelde risico-afweging vastgesteld. De bovenstaande voorbeelden maakten ook al duidelijk dat er veel partijen betrokken zijn bij pogingen om tot een meer duurzame leefomgeving te komen. Evident is dat niet een enkele actor (bijvoorbeeld een overheid) kan zorgdragen voor duurzame leefomgeving. Zonder de inzet van alle betrokkenen, waarbij de eigen creativiteit van alle stakeholders optimaal wordt benut, is het proces kansloos.

Duurzame ontwikkeling vraagt dus om interactie. "De overheid moet er vooral toe bijdragen dat een veelheid aan oplossingen wordt gegenereerd, en niet alleen door haarzelf. Dat vergt krachtige interactie met maatschappelijke partijen en marktpartijen" (citaat uit Gordijn e.a. 2003: 8). Het proces kan beginnen met kleine, innovatieve ideeën waarbij het van belang is dat er een leerproces, een reflectie op gang komt. Brede betrokkenheid en participatie vormen een randvoorwaarde en een eerste stap in een continu leerproces. Een gebiedsgerichte invalshoek kan hierbij zijn vruchten afwerpen. Betrokkenheid wordt bevorderd door lokale en regionale activiteiten: "Door lokaal te beginnen en een organisatie te ontwikkelen kan 'de wereld dichterbij' gebracht worden en worden grote beleidsthema's tot leven gewekt" (NSDO 2002: 52).

Samenwerking tussen verschillende partijen is daarmee een cruciaal onderdeel van het streven naar een duurzame leefomgeving. Het zoeken naar geschikte vormen waarin deze samenwerking effectief gestalte kan krijgen is daarmee een van de belangrijkste opgaven.

Samenwerking als noodzakelijke trend

De noodzaak voor hernieuwde en intensieve samenwerking wordt door veel partijen onderschreven. Strategieën van verschillende partijen zijn in toenemende mate gericht op samenwerking. Wereldwijd zien we bijvoorbeeld beleidsprogramma's verschijnen die gebaseerd zijn op samenwerking in plaats van confrontatie (De Bruijn and Norberg-Bohm, forthcoming). De basisgedachte achter deze programma's is dat duurzame ontwikkeling ook meer vraagt van maatschappelijke actoren dan alleen het naleven van wetgeving. Juist het inbrengen van eigen ideeën en creativiteit is noodzaak. Bijvoorbeeld ten aanzien van de rol van en verhouding tot industrie omschreef de Europese Commissie het als volgt in het Vijfde Milieuactieprogramma: "Industry is not only part of the problem, but also part of the solution through the development of new processes, technologies and products" (CEC, 1993).

Bedrijven worden in toenemende mate gevraagd verantwoording af te leggen voor de maatschappelijke effecten van hun handelen. Concreet wordt een standpunt en zo nodig actie gevraagd bijvoorbeeld op terreinen als milieuvervuiling, fair trade en in hun sociale rol als werkgever. Op de langere termijn is maatschappelijke acceptatie een randvoorwaarde voor continuïteit van een organisatie (SER 2000). Bedrijven merken daarbij dat de vraag waar de grens ligt van hun verantwoordelijkheid, niet zelfstandig beantwoord kan worden. Immers, juist de omgeving (klanten, maatschappelijke groeperingen, overheden) bepalen mee en dragen bij aan het verwachtingspatroon. Dat betekent dat de verantwoordelijkheden alleen in samenwerking en debat met stakeholders vorm en inhoud kan worden gegeven. Björn Stigson (President of the World Business Council for Sustainable Development) stelde het als volgt: "By cooperating with a wide range of stakeholders, we can concur toward common objectives for sustainable development, and make tangible progress toward achieving them" (Stigson, 2001).

Ook veel maatschappelijke groeperingen zijn de afgelopen vijftien jaar veranderd van strategie. In plaats van de confrontatie te zoeken, wordt nu juist ook vaak actief de samenwerking gezocht. De website van Stichting Natuur en Milieu meldt bijvoorbeeld: "Onder de naam 'Economie Light' werkt Natuur en Milieu samen met koplopers: bedrijven die duurzaam willen ondernemen. Welke steun hebben zij nodig? Hoe kunnen concrete innovaties breed ingang krijgen? Natuur en Milieu verspreidt deze ervaringen onder andere bedrijven en overheden". Ook een organisatie als Greenpeace heeft bijvoorbeeld een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van een klimaatvriendelijke koelkast door actief samen te werken met het bedrijfsleven (Stafford en Hartman 2001).

Zo zijn er nog veel meer voorbeelden te geven. In een boek dat ik een aantal jaren geleden samenstelde, zijn een flink aantal van dit soort samenwerkingsprojecten samengebracht (De Bruijn en Tukker 2002). Wereldwijd blijken bedrijven, overheden, milieugroeperingen en burgerorganisaties naar nieuwe manieren te zoeken om gezamenlijk tot actie te komen. Nederland heeft ten aanzien van samenwerking en overleg al een lange traditie, die is terug te voeren op de eeuwenlange strijd tegen de overlast door het water. Slechts door intensieve samenwerking, onder andere in waterschappen, kon de dreiging vanuit de zee maar zeker ook vanuit de grote rivieren, worden teruggedrongen (Raadschelders en Toonen 1993; Van Hall e.a. 1999). Ook tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog stond samenwerking centraal. Alle partijen bundelden toen hun krachten om de samenleving weer op te bouwen. Duurzame ontwikkeling vraagt om een soortgelijke coördinatie van inspanningen.

Een duurzame leefomgeving kan niet vanuit een actor worden vormgegeven. Het doel moet zijn om via een creatieve samenwerking tot vernieuwingen te komen. Daarvoor moet optimaal gebruik gemaakt worden van de creativiteit en competenties van alle betrokkenen, in een steeds veranderende omgeving. Dat is geen eenvoudige opgave. In het nu volgende intermezzo trek ik de vergelijking met het samenspel van muzikanten in improvisatiemuziek; een muzieksoort waarin creativiteit en samenwerking sleutelbegrippen zijn.

Intermezzo: Vrije improvisatie, in samenwerking

Drie muzikanten beginnen met het maken van 'geluid' om zo hun domein te verkennen en elkaar af te tasten. Gaandeweg herinnert een van de muzikanten zich een deuntje van vroeger en probeert via zijn spel zijn mede-muzikanten daarin mee te nemen. Een tweede speler herkent het lied, reageert door een fragment mee te spelen, maar in een andere toonsoort, met een ander ritme. Een tijd lang spelen ze tegen elkaar in: ieder in hun eigen stramien, waarna de derde speler het pleit beslecht: men vindt elkaar in een spontane en frisse versie van het al oude liedje. Alledrie geven ze hun interpretaties van het liedje, alle mogelijkheden worden verkend. Het spelen van dit liedje is echter niet het einddoel, maar onderdeel van de zoektocht die doorgaat. Een afwijkend idee van een van de muzikanten verstoort het fraaie samenspel: hij slaat een andere richting in. Het spel begint opnieuw.

Het bovenstaande is een beschrijving van een proces dat moeilijk in woorden te vatten is, maar in de Nederlandse jazz en improvisatiemuziek behoorlijk populair is. In de kern gaat het om muzikanten die samenkomen zonder veel afspraken vooraf, maar ieder met hun eigen bagage die tijdens het spelen wordt ingebracht met als doel samen onbekende wegen te verkennen. Daarin verschilt vrije improvisatie van bijvoorbeeld een klassiek orkest. Daar is de dirigent de drijvende kracht, degene die de muzikanten corrigeert en zijn visie centraal stelt. Bij vrije improvisatie gaat het om de confrontatie van verschillende visies. Het doel van improvisatie is slechts in globale termen te omschrijven (het ontdekken van fraaie, spannende, vernieuwende en emotionele muziek) en kan slechts vorm krijgen door te spelen. Tijdens het improviseren kan er 'spontaan' vanuit chaos een mooie compositie ontstaan, waarbij oude melodieën vermengd worden met frisse ingevingen. Niet iedere ingeving zal tot een mooie compositie leiden. Het is een zoektocht die behoorlijk ruw kan zijn. Dit zoekproces heeft wel een zelfstandige waarde; het verleent de vondsten, wanneer de muzikanten een balans vinden, context en meerwaarde. Om dit daadwerkelijk te laten gebeuren, is een aantal factoren van invloed:

Procesfactoren:

- **Communicatie**
Het hele proces staat of valt met de kwaliteit en intensiteit van de communicatie. De muzikanten moeten goed naar elkaar luisteren, op elkaar reageren en gezamenlijk de voortgang in de improvisatie vormgeven.
- **Leiderschap**
Hoewel het om een samenspel tussen gelijkwaardige spelers gaat, is het noodzakelijk dat een van hen een initiatief neemt. Hij maakt helder dat een andere richting gewenst is. De initiatiefnemer kan overigens van moment tot moment wisselen.
- **Flexibiliteit**
Hoewel een van de spelers (krachtig) het initiatief moet nemen om een bepaalde richting in te slaan, is het in essentie een flexibel proces. Individuele ideeën kunnen niet zonder de andere spelers worden gerealiseerd. En ook zij leveren ideeën. Uiteindelijk gaat het om wat gezamenlijk wordt gespeeld, om het samenspel tussen eigen ideeën en de inbreng van de anderen.
- **Creativiteit**
Omdat vooraf onbekend is, waarop wordt uitgekomen, kan het proces alleen succesvol verlopen als er creatieve ingevingen in worden geleverd.
- **Organisator**
Een bijkomende, bijna triviale factor is de mogelijkheid om samen te spelen. Soms ontstaat die mogelijkheid spontaan, vaker zal die moeten worden geconstrueerd (bijvoorbeeld in een concert-setting of in een studio). Een producer of programmeur regelt in overleg de datum en het tijdstip waarop het samenspel kan plaatsvinden en zorgt voor de verdere randvoorwaarden.

Inhoudelijke aspecten:

- **Kwaliteit, schoonheid en emotie**

Het improvisatieproces heeft waarde op zich, maar ontleent deze waarde voor een belangrijk deel aan de vondsten die worden gedaan. Dat kunnen spontane en fraaie composities zijn, maar ook juist momenten van grote spanning en tegenstellingen. Hoewel het doel van de improvisatie vooraf per definitie niet concreet kan worden aangegeven, is wel duidelijk dat het draait om het gezamenlijk maken van muziek; muziek die emotie kan opwekken. Wat dat is en of het bereikt wordt, is een kwestie van smaak.

- **Spannende resultaten**

De 'strijd' tussen verschillende ideeën moet niet uitmonden in een slap compromis. Het doel moet zijn om het beste in alle spelers te verenigen. Alleen dan kan tot vernieuwende resultaten worden gekomen.

- **Traditie en vernieuwing**

Improvisatie is in de kern het variëren op het reeds bekende. Juist door een nieuw licht te werpen op een al bekend liedje, kunnen zich verrassende perspectieven openbaren. Het improvisatieproces heeft daarmee baat bij de inbreng van reeds bestaande liedjes, in een meer of minder concrete vorm.

Voorwaarden voor de spelers:

- **Wil om samen te spelen**

Een belangrijke randvoorwaarde: de spelers moeten samen willen spelen en plezier hebben in het spel.

- **Vertrouwen in elkaar**

Spelers moeten erop vertrouwen dat ingevingen van de ander kunnen uitgroeien tot mooie composities, en van daaruit elkaar durven volgen.

- **Respect**

Het is een spel van geven en nemen. Ieder heeft zijn eigen inbreng. Interessante vondsten ontstaan door de inbreng van verschillende kanten. De spelers zien elkaar als gelijkwaardig en respecteren de ideeën die de ander inbrengt. Dat betekent uiteraard niet dat deze ideeën klakkeloos worden gevolgd.

- **Durf en passie**

Een improvisatie is aantrekkelijk als de muzikanten passie leggen in de zoektocht, geloof hebben in de mogelijke uitkomsten, onbekende wegen durven in te slaan, en accepteren dat een zoektocht soms tot niets leidt.

- **Vakmanschap**

En natuurlijk: de muzikanten moeten het spel beheersen. Dat betekent dat ze technisch geschoold en muzikaal goed onderlegd moeten zijn. Ze kunnen daarmee ideeën van anderen herkennen, en zijn in staat om hun reacties daarop vorm te geven en te communiceren naar de anderen.

*Geïnspireerd door de plaat 'Love Henry' van Clusone Trio, Grammavision GCD 79517, 1997 en enkele papers over de relatie tussen jazzimprovisatie en innovatie/organisatiemanagement (zie onder andere Weick 1998).
Bron foto: <http://www.ljudmila.org/scca/koritnik/f8.htm>*

4. De kunst van samenwerken⁹

Potentiële voordelen van samenwerking

Samenwerking vindt plaats vanuit de erkenning dat actoren wederzijds afhankelijk zijn. De één kan zijn doelen niet bereiken zonder medewerking van de ander (Terpstra 2001). Zoals ik al in het intermezzo illustreerde kan samenwerking dan leiden tot spannende resultaten: drie spelers klinken gezamenlijk mooier dan ieder afzonderlijk. Maar nog belangrijker is dat de spelers elkaar in het spel uitdagen en daarmee tot vernieuwende resultaten kunnen komen. Door mensen samen te brengen in nieuwe samenwerkingsverbanden, buiten de normale patronen en institutionele verbanden, kunnen creatievere oplossingen worden bedacht (Hartman e.a. 2002). De inzichten van anderen kunnen een verrijking vormen. Zo heeft Shell met de affaire rond de Brent Spar geleerd dat een technologische en legalistische kijk niet altijd voldoende is. Via een stakeholderdialoog kunnen belangrijke signalen uit de maatschappij worden opgepikt, hoewel daar tussen het management van Shell en de aandeelhouders recentelijk juist weer over wordt getwist, getuige de berichten in de pers daarover. Een voorbeeld betreffende stedelijke vernieuwing: een veelheid aan partijen met uiteenlopende belangen speelt een rol (Bus 2001). Het gaat hierbij om gemeenten, woningbouwcorporaties, winkelbedrijven, bewoners, onderzoeksbureaus, architecten, nutsbedrijven en aannemers. Daarnaast zijn ook institutionele beleggers en projectontwikkelaars bij wijkvernieuwing betrokken. Geen van deze partijen kan zelfstandig het proces van wijkvernieuwing vormgeven. Alleen in samenspraak kan worden gekozen voor doelstellingen die door alle partijen worden onderschreven en kan gekomen worden tot een gecoördineerde uitvoering en kan een fraaie wijk ontstaan. Samenwerking met andere partijen is noodzakelijk om het proces op gang te krijgen en tot een goed einde te brengen.

Het feit dat samenwerking noodzakelijk is voor het bereiken van duurzame ontwikkeling betekent niet dat het gemakkelijk tot stand komt en zonder risico's is. Voor het slagen van het natuurbeschermingsbeleid bijvoorbeeld, is het handelen van diverse grondeigenaren van doorslaggevend belang. Veel natuurgebieden zijn in beheer van de Vereniging Natuurmonumenten, provinciale Landschappen en private eigenaren. Samenwerking tussen de verschillende eigenaren, bijvoorbeeld om een gewenste grondruil mogelijk te maken of om het beheer van naburige terreinen op elkaar af te stemmen, komt veelal niet spontaan tot stand, daar kennen we verschillende voorbeelden van. Een van de problemen is dat de verschillende groepen aan de samenwerking kunnen beginnen met sterk uiteenlopende motieven en verwachtingen. Van Ham en Koppenjan (2002) spreken over een 'mixed motive game'. De afstemming van de verschillende belangen en perspectieven is een belangrijk aandachtspunt bij het begeleiden van processen van samenwerking.

Ook is het bepaald niet vanzelfsprekend dat samenwerking leidt tot innovatieve uitkomsten. In tegendeel, onderzoek wijst uit dat samenwerking vaak uitmondt in incrementele veranderingen en zelden in doorbraken (Hartman e.a. 1999). Samenwerken en onderhandelen monden als het goed is uit in een compromis waarin alle partijen zich kunnen vinden. Dit betekent niet automatisch dat dit compromis een afdoende oplossing voor het probleem behelst. De problemen worden misschien wel afgewenteld op gebieden elders of toekomstige generaties. Samenwerking kan er toe leiden dat de vraag wie de verantwoordelijkheid neemt vertroebeld raakt. Gedeelde verantwoordelijkheid wordt dan deel-verantwoordelijkheid: niemand neemt meer de leiding om tot optimale oplossingen te komen, iedereen verschuilt zich achter het brede front van samenwerking. Zo is bijvoorbeeld lang gedacht en gediscussieerd over de wenselijkheid van de Betuwelijn. De uiteindelijke uitkomst om de lijn aan te leggen wordt nu door weinig mensen nog met enthousiasme begroet. Desalniettemin gaat de bouw gestaag door, ondanks de onzekere financiële gevolgen, de onzekere exploitatie en de gevolgen voor natuur en landschap.

⁹ Dit hoofdstuk is deels gebaseerd op De Bruijn 2003.

Een belangrijk risico is verder dat de aandacht voor het proces van samenwerking de inhoud verdrijft (De Bruijn en Ten Heuvelhof 1995). Door de nadruk op processen en beslisregels, kunnen partijen zich in procedures verliezen. De aandacht gaat vooral uit naar hoe beslissingen moeten worden genomen en minder naar de oplossing van het probleem. Participatie wordt het doel in plaats van een middel om tot duurzame ontwikkeling te komen. Uiteindelijk gaat het om het bewerkstelligen van een bijdrage aan een duurzame leefomgeving.

Samenwerking is dus noodzakelijk, maar effectieve samenwerkingsvormen die ook lange tijd standhouden zijn nog niet gevonden. Het lectoraat wil bijdragen aan het zoeken naar dergelijke vormen.

Samenwerken om de inhoud

Een duurzame leefomgeving vraagt om samenwerking in een netwerksetting. Een netwerk bestaat uit actoren met onderlinge relaties. Elke partij heeft eigen doelen. Met de keuze van een strategie en de inzet van instrumenten proberen partijen hun doelen te verwezenlijken. Vanwege de onderlinge afhankelijkheid is samenwerking dringend gewenst. De andere partijen kunnen een afwijkende kijk op het probleem en de mogelijke oplossing hebben. De aandacht verschuift noodzakelijkerwijs van de inhoud naar het proces waarin gezamenlijk naar een oplossing moet worden toegewerkt. Dat betekent dat naast een inhoudelijke analyse ook aandacht moet zijn voor de betrokkenheid van verschillende groepen in het proces; dat een centraal onderdeel van strategieën bestaat uit het beïnvloeden van anderen en niet alleen uit een inhoudelijke oplossing; en dat deze mogelijke oplossing slechts in grote lijnen vanuit het eigen perspectief beschreven kan worden en er juist ook aandacht moet zijn voor de bijdragen van andere partijen. Zoals ik in het intermezzo al schreef, vraagt samenwerking om een luisterend oor om de inbreng van anderen op waarde te schatten. Om effectief in netwerken te kunnen opereren, moeten partijen de eigen rationaliteit van de andere betrokken groepen onderkennen. Men moet openstaan voor de denkbeelden van andere partijen in het netwerk.

Samenwerken in een netwerksetting is niet eenvoudig en komt vaak niet spontaan tot stand (Klijn en Koppenjan 1997). Het werken aan duurzame ontwikkeling vraagt om processturing, naast een inhoudelijke visie. In het proces zijn onzekerheid, complexiteit en samenhang kernbegrippen (NMP4, 2001).

Er moeten alternatieven worden opengehouden en niet te snel keuzes worden vastgelegd; het experimenteren, het opdoen van nieuwe kennis heeft een eigen waarde. Zoals gezegd: het gevaar bestaat wel dat de aandacht voor het proces de inhoud verdrijft. Participatie komt centraal te staan, en niet het doel waartoe de participatie moet leiden. Dat brengt ons niet dichterbij een duurzame leefomgeving. Hoewel er geen vastomlijnd einddoel is, moet het lange termijn denken wel als afwegingskader dienen voor korte termijnbeleid. Een aantal eenvoudige principes moeten het concrete handelen dus sturen: gebruik van duurzame energiebronnen, vergaande dematerialisatie, diversiteit in identiteiten, zuinig en multifunctioneel ruimtegebruik, etc. Dit soort principes moeten leidend zijn in een samenwerkingsproces.

Voor het lectoraat staan zowel proces als inhoud centraal. Het gaat om het onderzoeken van de omstandigheden waaronder effectieve samenwerking tot stand kan komen, dat wil zeggen samenwerkingsarrangementen die de potentie hebben om de ontwikkelingsrichting te veranderen.

Succes- en faalfactoren

De zoektocht naar effectieve samenwerkingsarrangementen is in volle gang. Een eenvoudig antwoord op de vraag hoe in samenwerking tot doorbraken kan worden gekomen is nog niet beschikbaar (De Bruijn en Tukker 2002). Wel is inmiddels meer duidelijkheid over welke factoren het succes beïnvloeden. Met het intermezzo rondom vrije improvisatie in gedachten bespreek ik hieronder een aantal belangrijke factoren, zonder uitputtend te willen zijn. Eerst ga ik in op de kenmerken van de deelnemers aan de samenwerking. Vervolgens bespreek ik kenmerken van het samenwerkingsproces. Tot slot kijk ik naar de inhoudelijke kant van de samenwerking.

De spelers

Bij het intermezzo over vrije improvisatie schreef ik dat de spelers de wil moeten hebben om samen te spelen, en over het belang van vertrouwen, respect, passie en de noodzaak van vakmanschap. Deze factoren laten zich eenvoudig vertalen naar samenwerking voor een duurzame leefomgeving. Immers, de zoektocht, het vaag omschreven doel en het belang van kwaliteit en schoonheid zijn overeenkomstig.

Een eerste randvoorwaarde is dat er draagvlak voor de samenwerking is. De betrokken partijen moeten van mening zijn dat het probleem aangepakt moet worden (er moet een 'sense of urgency' zijn) en dat samenwerking daarvoor noodzakelijk is. Een belangrijke factor daarbij is het onderlinge vertrouwen. Zonder onderling vertrouwen bestaat het risico dat partijen alle ruimte willen 'dichttimmeren' en er niet naar nieuwe oplossingen wordt gezocht. Deze behoefte aan detaillering werkt vertragend, beperkt de flexibiliteit op een later moment en heeft een negatief effect op het leervermogen. Verder moeten de partners respect hebben voor elkaar en elkaars ideeën. De kern bij duurzame ontwikkeling is dat het bestaan van verschillende perspectieven op dezelfde situatie erkend en gerespecteerd wordt. Om tot doorbraken en verrassende inzichten te komen moeten de deelnemers passie en durf tentoonspreiden.

Het proces van samenwerking

Bij het intermezzo schreef ik onder andere over het belang van communicatie, leiderschap, flexibiliteit, creativiteit en de rol van een organisator. Hoe kunnen deze begrippen vertaald worden naar samenwerking voor een duurzame leefomgeving? De samenwerking heeft een inhoudelijk doel, maar het samenwerkingsproces heeft wel een zelfstandige waarde. Dat men met elkaar in gesprek is, kweekt vertrouwen. Het vormt een basis voor verdere ontwikkelingen. De dialoog levert een bijdrage aan de gedeelde verantwoordelijkheid en leert wat de verschillende partijen belangrijk vinden. Hoewel goed moet worden geluisterd naar elkaar, om te leren van de verschillende perspectieven, is het noodzakelijk dat er richting wordt gegeven aan het proces. Er moet leiderschap worden getoond, zonder te vervallen in hiërarchische wijzen van leiderschap. Zonder leiderschap is het onwaarschijnlijk dat alle partijen hun activiteiten zodanig coördineren dat een transitie tot stand komt. Hartman e.a. (1999) pleiten voor wat zij noemen 'collaborative leadership', ofwel een soort regisseur. Deze moet zorgen dat de juiste partijen bij de samenwerking betrokken blijven en dat er voldoende energie en voortgang in de samenwerking zitten. De regisseur bewaakt ook de balans tussen proces en inhoud.

De inhoud

Vrije improvisatie levert verrassende en fraaie resultaten op omdat er vrijheid is over wat bereikt kan worden, terwijl wel gestreefd wordt naar schoonheid, en er geen genoegen wordt genomen met slappe compromissen. Ook hier is de overeenkomst met samenwerken voor duurzame ontwikkeling groot.

Hoewel het proces een zelfstandige waarde heeft, gaat het uiteindelijk om het bereiken van de doelstellingen. Belangrijk is dat er een gedeeld beeld is bij de betrokkenen: een lange termijn perspectief waarbinnen afspraken voor de kortere termijn verwoord kunnen worden. Een op papier uitgewerkte visie is daar overigens geen voldoende voorwaarde voor. Veel communicatie over wat het begrip duurzame leefomgeving concreet betekent is cruciaal. Een succesfactor voor de korte termijn is de mate waarin de afspraken in concrete termen zijn verwoord. Duidelijk moet zijn wie welke rol krijgt toebedeeld en welke activiteiten er worden verwacht. Dit betekent niet dat alle details moeten worden vastgelegd. De afspraken moeten ruimte laten om naar bevind van zaken te handelen en te leren van het proces. Verder is het van belang dat de partners iets bij de uitvoering te winnen hebben. Projectontwikkelaars met ruimtelijke belangen vlakbij een herstructureringsgebied zullen sneller gemotiveerd blijven om mee te werken dan een partij die geen belangen in het betreffende gebied heeft. Hier treedt wel het spanningsveld naar voren over het hier en nu en het daar en later. Immers, de partijen die aan tafel zitten, vertegenwoordigen in directe zin vaak de huidige actoren hier en hun belangen. Het tevreden stellen van deze belangen en tegelijkertijd werken aan de belangen elders en in de toekomst is een lastige opgave.

Hoewel een aantal randvoorwaarden helder is, blijven er nog veel vragen onbeantwoord. Hoe kunnen partijen in concrete situaties invulling geven aan samenwerking? Hoe zorgen we voor langdurige betrokkenheid bij het proces? Het lectoraat is erop gericht bij te dragen aan de antwoorden op deze vragen. Over de wijze waarop, ga ik in het laatste hoofdstuk in.

5. De rol van het lectoraat

De opdracht

De uitdaging die ik in het voorafgaande heb geschetst is omvangrijk. De leefomgeving staat onder druk. Om de ontwikkelingen te keren is een integrale aanpak noodzakelijk, waarbij in samenhang gekeken wordt naar de mens, het milieu, de maatschappij en de ruimtelijke weerslag van activiteiten. Ook heb ik betoogd dat we kunnen leren hoe effectieve veranderingsstrategieën eruit zien door te experimenteren en zorgvuldig te kijken naar bestaande voorbeelden. Tot slot heb ik gesteld dat vanwege het onbenoemde en integrale karakter deze experimenten alleen kans van slagen hebben vanuit een brede samenwerking. Het realiseren van een duurzame leefomgeving wordt daarmee een tweeledige opgave: (1) experimenteren om te leren wat duurzame ontwikkeling in de praktijk inhoudt en (2) het ontwerpen van nieuwe samenwerkingsvormen. Deze twee elementen staan aan de basis van de activiteiten binnen het lectoraat.

Lectoraten zijn ingesteld om de positie van hogescholen als kennisinstituten te versterken. Ons vak betreft dus kennis. Maar wat is kennis? Hoe komen we eraan? En wat doen we er dan mee? Mijn visie is dat kennis niet het exclusieve domein is van onderzoeksinstellingen zoals hogescholen en universiteiten. Kennis bestaat en ontwikkelt zich -juist- ook in de praktijk, zeker gezien het belang van concrete voorbeelden en experimenten voor een duurzame leefomgeving. Onze rol zou ik dan ook beschrijven als het traceren van kennis, het reflecteren daarop en het doorgeven van de resultaten, zowel binnen Saxion als naar externe partijen. Dit betekent dat wij onze onderzoeksactiviteiten richten op concrete ontwikkelingen die in de praktijk plaatsvinden om samen met de betrokkenen het leerproces vorm te geven. De kern van het lectoraat bestaat daarmee uit het gezamenlijk met regionale en landelijke partijen leren van lopende experimenten en het bijdragen aan creatieve, innovatieve experimenten. Onze inbreng bestaat uit het bieden van reflectie, het geven van externe adviezen en het bijdragen aan onderwijsprogramma's.

Focus in activiteiten

Binnen het lectoraat werken we zowel aan de inhoudelijke betekenis van een duurzame leefomgeving als aan de processen waarlangs de verschillende partijen invulling daaraan geven. Het gaat om het creëren van betrokkenheid om uiteindelijk de richting van de ontwikkelingen in de leefomgeving te kunnen verleggen naar een duurzaam perspectief. Drie vragen zijn richtinggevend voor onze activiteiten:

1 Hoe kan een functie (wonen, werken, recreëren, landbouw, etc.) op een duurzame manier worden vormgegeven?

Duurzame ontwikkeling moet concreet worden gemaakt. De algemene uitgangspunten zijn wel uitgekristalliseerd, maar over hoe deze vorm te geven zijn in de praktijk is nog veel kennis nodig. Wat betekent duurzaam wonen, duurzaam produceren, duurzaam recreëren? Aan wat voor eisen moet een functie dan voldoen, in een lange termijn perspectief? Hoe kan daarbij rekening worden gehouden met noties uit andere schaalniveau's? Door het analyseren van lopende experimenten kunnen we bijdragen aan antwoorden die toepasbaar zijn in de praktijk.

2 Op welke wijze kan een functie op een duurzame wijze worden ingepast ten opzichte van andere functies?

Een integraal perspectief bij gebiedsgericht werken omvat niet alleen de verschillende dimensies van duurzame ontwikkeling, maar problematiseert ook de afweging en inpassing van functies ten opzichte van elkaar. Vanuit overwegingen van leefbaarheid en zorgvuldig ruimtegebruik is een zekere verweving van functies gewenst. De vraag is waar hierbij de grenzen liggen, ofwel wanneer de kwaliteit van een functie in het geding komt door verweving met een andere functie. Enkele voorbeelden van dilemma's: in hoeverre verdragen recreatie en natuurbehoud elkaar? Hoe kan de woonfunctie worden ontwikkeld met behoud van het landschappelijke karakter van het platteland? Ook bij deze vragen en dilemma's kunnen we veel leren van projecten waarin innovatieve combinaties worden beproefd.

3 Op welke wijze kan het proces richting een duurzame leefomgeving worden vormgegeven?

Een van de kernpunten in onze benadering is de aandacht voor inhoud en proces. Hoewel de zelfstandige waarde van dit proces vaak wordt onderkend, is nog onvoldoende duidelijk hoe effectieve samenwerkingsarrangementen als onderdeel van dit proces eruit zien. Wie speelt daarin welke rol? Hoe zorgen we dat de samenwerking niet uitmondt in een slap compromis, maar juist de aanzet vormt voor een transitie van bestaande structuren? Hoe kan in een samenwerkingsproces tussen bestaande partijen voldoende aandacht zijn voor “daar en later”? Hoe zorgen we voor een goede balans tussen proces en inhoud? Ook hiervoor geldt dat reflectie op ontwikkelingen in de praktijk tot zinvolle kennis kan leiden.

De drie bovenstaande vragen beschouwen we in ons werk niet als afzonderlijke vragen, maar proberen we in samenhang te beantwoorden. Dat betekent dat we bijvoorbeeld bij een onderzoek naar duurzaam wonen analyseren welke milieu- en ruimtelijke maatregelen nodig zijn, we kijken naar de inpassing van de woonfunctie in de omgeving en het landschap en we analyseren de wijze waarop de betrokkenen met elkaar tot een afweging proberen te komen. Gegevens uit deze verschillende perspectieven bepalen gezamenlijk wat duurzaam wonen betekent.

Het toegepaste onderzoek binnen het lectoraat

Kennis die in de praktijk wordt ontwikkeld, is voor ons belangrijk. Zoals ik hierboven al aangaf, is kennis niet iets dat alleen door onderzoek ontstaat. Een belangrijk deel van ons werk bestaat uit het traceren van kennis die in de praktijk bestaat en wordt ontwikkeld. Speciale aandacht verdienen daarbij de zogenaamde voorlopers. Immers, die proberen om daadwerkelijk de ontwikkelingsrichting te veranderen door een innovatief experiment. Onderzoekstechnisch betekent dat voor ons, dat we vooral casestudies uitvoeren. We zijn immers minder geïnteresseerd in de algemene stand van zaken. Onze aandacht richt zich met name op vernieuwende projecten, op de parels. In dit kader is de relatie die we hebben met de GIDO-stichting van belang.¹⁰ Deze stichting stimuleert experimenten rondom een gebiedsgerichte invalshoek in de praktijk. Wij leveren een bijdrage aan de wetenschappelijke reflectie over deze vernieuwende projecten.

Enkele concrete onderzoeksprojecten die we nu in uitvoering hebben betreffen de volgende onderwerpen:

- Duurzaam wonen
- Duurzame stedelijke vernieuwing
- Duurzame ontwikkeling in het landelijke gebied
- Duurzame bedrijventerreinen
- Intensief en meervoudig ruimtegebruik

Projecten op andere terreinen, bijvoorbeeld rondom het combineren van natuurbehoud en recreatie, rondom duurzaam ondernemen, en rondom het in stand houden van betrokkenheid op lange termijn, zijn in voorbereiding.

Meer informatie is te vinden op onze website¹¹: www.saxion.nl/leefomgeving

¹⁰ GIDO staat voor *Gemeenschappelijk Initiatief realisatie Duurzame Ontwikkeling*.

¹¹ Een eigen website is in voorbereiding: www.duurzameleefomgeving.nl.

In samenwerking

We bestuderen niet alleen samenwerking, we voeren onze activiteiten ook uit in samenwerking met relevante partijen, bijvoorbeeld met gemeenten en de provincies Overijssel en Gelderland, met bedrijven en hun netwerken, met de advieswereld (bijvoorbeeld via de 'Kennisboulevard' Deventer), met groene organisaties, met kennisinstituten, zoals Kennisinstituut Stedelijke Samenleving KISS en de Universiteit Twente waar ik ook werkzaam ben, en met organisaties die experimenten faciliteren zoals de GIDO-stichting en de Stichting Habiforum. Ook met collega-instituten binnen andere hogescholen en met collega-lectoren op het terrein van duurzame ontwikkeling wordt samengewerkt. Op internationaal gebied liggen er onder andere relaties met het Greening of Industry Network en met de International Urban Planning & Environment Association.

Het lectoraat biedt de mogelijkheid deze contacten te verdiepen, relevante netwerken voor anderen te ontsluiten en tevens kennis te ontwikkelen en te delen die voor externe partners van belang is.

Integratie in het onderwijs

Het doen van toegepast onderzoek binnen een HBO-instelling staat niet op zichzelf. Het gaat uiteindelijk om de versterking van de rol van hogescholen als kennisinstituut. Met de instelling van lectoraten wordt getracht een proces van kwaliteitsverbetering binnen het HBO-onderwijs op gang te helpen. De instelling van het lectoraat biedt kansen voor de diverse opleidingen om nieuwe inzichten in de opleidingen in te brengen, de relaties met het werkveld te verstevigen via onderzoekscontacten en de competenties van docenten verder te versterken.

Vanuit het lectoraat wordt actief gewerkt aan het versterken van de relatie met de opleidingen van het Instituut Ruimtelijke Ordening en Milieu van Saxion Hogescholen.¹² Het perspectief dat daarbij wordt gehanteerd is overeenkomstig onze onderzoeksactiviteiten, en stelt dus het beeld van een duurzame leefomgeving als proces en inhoud centraal. In een aparte module in de opleidingen worden inzichten aangereikt over duurzame ontwikkeling als concept. Van daaruit worden studenten uitgenodigd de relevantie van het concept voor hun eigen werkpraktijk te concretiseren. Het lectoraat ondersteunt en stimuleert de aandacht voor duurzame ontwikkeling ook in de andere onderdelen van de opleiding. Daarnaast wordt, gevoed vanuit de onderzoeksprojecten, concrete kennis over de toepassing van duurzame ontwikkeling in de praktijk ingebracht, deels in gespecialiseerde modules binnen de opleidingen. Delen van onderzoek worden ook als stage of afstudeeropdracht aangeboden. Op deze manier versterken lectoraat en onderwijs elkaar: studenten krijgen relevante opdrachten aangeleverd waarvan de bevindingen worden geplaatst binnen het conceptuele kader van het lectoraat. Daar leren wij weer van. Het afgelopen jaar hebben we al een aantal projecten kunnen vormgeven, bijvoorbeeld rondom de duurzame vernieuwbouw van het VMBO-college te Boxtel, en een project rondom ruimtelijke kwaliteit in Enschede. Deze lijn gaan we de komende jaren verder versterken.

We hebben overigens ook ambities om het perspectief van duurzame ontwikkeling Saxion-breed te stimuleren, wellicht in samenwerking met andere lectoraten binnen de hogeschool.

Tot slot wordt gewerkt aan de totstandkoming van doorstroomprofielen naar WO-masterprogramma's, met name binnen de Universiteit Twente. Via deze doorstroomprofielen vergemakkelijken we de overstap van HBO-bachelors en versterken we het wetenschappelijke gehalte van onze onderwijsprogramma's. De integratie in het hoger onderwijs krijgt zo nader gestalte.

¹² In het kader van een herclustering van de opleidingen van Saxion Hogescholen wordt dit instituut binnenkort onderdeel van het cluster Built Environment.

Naar een Kenniscentrum voor Duurzame Leefomgevingsvraagstukken

Het onderzoek en onderwijs vanuit het lectoraat moeten niet geïsoleerd worden gezien. De integratie met alle andere activiteiten van het instituut staat voorop. Vanuit deze integratie kan een veelzijdig kenniscentrum op het terrein van leefomgevingsvraagstukken zich ontwikkelen. Een dergelijk kenniscentrum biedt een breed pakket aan producten: onderzoek, advisering, trainingen, ervaringsonderwijs, bacheloropleidingen, masteropleidingen. Het lectoraat draagt bij aan de kwaliteit van de activiteiten door actief te werken aan de samenhang tussen de verschillende producten, door de wetenschappelijke basis te versterken, en door het intensiveren van het contact met de praktijk en het werkveld.

Een dergelijk kenniscentrum kan voor professionals een belangrijk aanspreekpunt zijn voor informatie, onderwijs en training, kennisuitwisseling, reflectie en feedback en onderzoek op het veelomvattende terrein van duurzame ontwikkeling en leefomgevingsvraagstukken. Op deze manier kunnen wij bijdragen aan de versterking van de kwaliteit van de leefomgeving, nu en in de toekomst. Dat is onze ambitie!

Dankwoord

Ruim een jaar geleden ben ik begonnen in de functie van lector bij het Instituut Ruimtelijke Ordening en Milieu. Vanaf de start, bij het kerstdiner van het instituut nog in december 2002, heb ik het uitstekend naar mijn zin gehad. Dat is te danken aan veel mensen, teveel om nu allemaal met naam te noemen. Een aantal wil ik eruit lichten:

Een eerste woord van dank gaat naar de sollicitatiecommissie die de keuze voor mij maakte en zo het vertrouwen uitsprak dat ik iets moois zou bouwen hier. Ik noem twee mensen uit de commissie even speciaal: de voormalige directeur van iROM, Liesbeth van Asten, en de huidige interim-directeur Herman Janssen. Gesprekken met hen gaven mij direct het gevoel aan een interessante uitdaging te beginnen met een leuke club mensen, een gevoel dat bepaald niet is beschaamd! Bovendien hebben ze mij alle vrijheid geboden om de functie in te vullen op een wijze die ik voorsta. Een dergelijk klimaat is bijzonder plezierig om in te werken.

Ook een woord van dank aan de Raad van Bestuur van Saxion Hogescholen die mij formeel hebben benoemd, en vandaag officieel hebben geïnstalleerd. Ook zij geven de lectoren alle ruimte en tegelijkertijd werken ze aan een goede structuur en cultuur zodat onze inspanningen vruchtbare bodem aantreffen.

Een lector is maar een poppetje in het hele spel. Veel van het werk binnen het lectoraat wordt verricht door de leden van de kenniskring: André Bus, Kjell-Erik Bugge, Goos Lier, Bauke de Vries en sinds kort Harrie van Bommel. Ik wil hen danken voor alle inspanningen en de inspiratie die daaruit ontstond. Daarnaast een speciaal woord van dank aan Huib Haccou, collega-lector binnen het instituut. Huib had al belangrijk voorbereidend werk gedaan, had al relaties met externen aangeknoopt, en had een kenniskring in de steigers gezet. Ik kan voortbouwen op zijn werk.

Onze activiteiten ontleen hun relevantie aan de samenwerking met partijen die concreet proberen vorm te geven aan een duurzame leefomgeving. In dit verband dank ik met name Tjibbe Winkler en Gerbrand Naeff van de GIDO-stichting met wie we intensief samenwerken rondom een aantal pilotprojecten in Nederland.

En dan de bijeenkomst vandaag:

Uiteraard een woord van dank aan dhr. Theo Rietkerk, gedeputeerde Ruimte en Milieu van de provincie Overijssel, omdat hij bereid was vandaag zijn visie op een duurzame samenleving te presenteren en te confronteren met mijn visie.

Dank ook aan Joris Grob die het aandurfde het onderwijsproject rondom de duurzame vernieuwbouw van het VMBO-college in Boxtel vanmiddag te presenteren.

Daarnaast hebben Astrid Brands, Willy Kerkhof, Hennie Wevers, Frieda Volkerink, Martie van Bommel en Gerko Hassink veel werk verzet om deze dag en alles er omheen georganiseerd te krijgen, waarvoor dank. Zij hebben ook weer veel mensen ingezet en aangestuurd; ook hen ben ik uiteraard dank verschuldigd.

Het afgelopen jaar hebben veel mensen aan mij gevraagd hoe de nieuwe functie beviel. Daar kon ik steeds met volle overtuiging enthousiast op reageren. Dat komt niet in de laatste plaats door de collega's binnen het instituut. Vanaf het eerste moment heb ik mij zeer welkom gevoeld. Bovendien staan ze open voor experimenten en hebben ze humor. Dat maakt het werken hier zeer plezierig en stimulerend.

Mijn andere werkgever, waar ik al lange tijd werk, mag ook niet onbenoemd blijven: het Centrum voor Schone Technologie en Milieubeleid van de Universiteit Twente. Het werkklimaat daar heeft mij de mogelijkheid geboden om veel verschillende ervaringen op te doen; hier en in het buitenland; in het onderzoek en onderwijs; als onderzoeker en als projectleider. Ik ben blij dat ik nog steeds, zij het in deeltijd, kan werken voor het CSTM.

En voor Monique, Hannah en Laura: het lectorschap bij Saxion zie ik als een prachtige uitdaging. Uitdagingen ga je niet alleen aan. Ook dat doe je samen.

Ik dank u voor uw aandacht.

Referenties

Bruijn, J.A. de en E.F. ten Heuvelhof, Netwerkmanagement, Utrecht 1995

Bruijn, Theo de and Vicki Norberg-Bohm (eds.), Industrial Transformation: Environmental Policy Innovation in the United States and Europe, forthcoming from The MIT Press

Bruijn, T.J.N.M. de, Samenwerken in beleidsnetwerken, in: A. Hoogerwerf en M. Herweijer (red.), Overheidsbeleid, 7e druk, 2003

Bruijn, T. de and A. Tukker (eds.), Partnership and Leadership: Building Alliances for a Sustainable Future. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2002

Bus, A.G., Duurzame vernieuwing in naoorlogse wijken, Groningen 2001

CEC Towards Sustainability: A European Community Programme of Policy and Action in relation to the Environment and Sustainable Development, Luxembourg 1993

Dauvelier, Peter en Joke Luttik, Ruimtelijke kwaliteit in de praktijk; Evaluatie van vier practica ruimtelijke kwaliteit, Dauvelier/Alterra/Habiforum, 2003

Dieleman, Hans, Spelen voor duurzaamheid; handboek voor het spelen van spellen in de context van duurzame ontwikkeling, Erasmus Universiteit Rotterdam 2004

Dorst, Machiel van, Duurzaam leefbaar; De vertanding van leefbaarheid en een duurzame ontwikkeling in de gebouwde omgeving, GIDO, 2002

Duurzame Daadkracht; Actieprogramma duurzame ontwikkeling, VROM/BUZA 2003

Global Environmental Outlook 3, United Nations Environment Programme, Nairobi, Kenya, 2002

Gordijn, Hugo, Wim Derksen, Jan Groen, Hanna Lára Pálsdóttir, Maarten Piek, Nico Pieterse en Daniëlle Snellen, De ongekende ruimte verkend, NAI Uitgevers, Rotterdam, Ruimtelijk Planbureau Den Haag, december 2003

Hall, A. van, Th.G. Drupsteen and H.J.M. Havekes, De staat van water, Lelystad 1999

Ham, Hans van en Joop Koppenjan (red.), Publiek-private samenwerking bij transportinfrastructuur, Utrecht 2002

Hartman, C. L., P. S. Hofman, et al., Environmental Collaboration: Potential and Limits, in: T. De Bruijn and A. Tukker, 2002

Hartman, C.L., P.S. Hofman and E.R. Stafford, Partnerships: A Path to Sustainability, Business Strategy and the Environment, vol. 8, no. 5 1999: 255-266

Herwaarden, G-J. van, Landschapsontwikkelingsplan; Een handleiding voor het laten opstellen van landschapsontwikkelingsplannen, Landschapsbeheer Nederland, 2002

Hooijmeijer, Pieter, Henk Kroon en Joke Luttik, Kwaliteit in meervoud; Conceptualisering en operationalisering van ruimtelijke kwaliteit voor meervoudig ruimtegebruik, Habiforum, 2001

Jacobs, M.H., Kwaliteit leefomgeving; kennisontwikkeling, Alterra-rapport 122, Wageningen, 2000

Klijn, Erik-Hans en Joop F.M. Koppenjan, Beleidsnetwerken als theoretische benadering, in: Beleidswetenschap, jrg.11, nr.2, 1997, p.148

Liedelmeijer, K. en I. Van Kamp, Kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid; Naar een begrippenkader en conceptuele inkadering, RIGO rapport 81330, 2003

March, J. G. and J. P. Olsen, Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics, The Free Press, 1989

McDonough, W and M. Braungart ,The NEXT Industrial Revolution, The Atlantic Monthly, Vol. 282, No. 4: 82-92 1998

Nationaal Milieubeleidsplan 4: 'Een wereld en een wil: werken aan duurzaamheid', Ministerie van VROM 2001

Nationale Strategie voor Duurzame Ontwikkeling; Maatschappelijke Verkenning, Ministerie van VROM 2002

Peters, B.G., Institutional Theory in Political Science: The 'New Institutionalism'. New York, Pinter, 1999

Projectbureau Stad & Milieu, Van experiment naar beleid; voortgangsrapportage 2002-2003, Ministerie van VROM 2003

Provincie Overijssel, De kwaliteit van de leefomgeving; samenvatting Streekplan Overijssel 2000+, Waterhuishoudingsplan 2000+ en Milieubeleidsplan 2000+, Provincie Overijssel 2001

Provincie Overijssel, Ruimte voor Actie; Onderhandelingsaccord provincie Overijssel 2003-2007, april 2003

Raadschelders, J.C.N. en Th.A.J. Toonen, Waterschappen in Nederland, Hilversum 1993

Rotmans, J. (ed.), Transitie en transitie management. ICIS and MERIT, Maastricht, the Netherlands, 2000

SER, De winst van waarden : advies over maatschappelijk ondernemen; Advies 2000/11, Den Haag 2000

SER, Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling; Advies nr. 02/07, Den Haag 2002

Stafford E.R. and C.L. Hartman, Greenpeace's Greenfreeze campaign, in: Ken Green, Peter Groenewegen and Peter Hofman (eds.), Ahead of the Curve; Cases of innovation in environmental management, Kluwer Academic Publishers, 2001

Stigson, B., Converging toward a successful strategy, European Eco-Efficiency Initiative Brief 3, May 2001

Terpstra, J., Netwerken en samenwerking bij de uitvoering van beleid, in: Beleidswetenschap, jrg.15, nr.2, 2001 pp.141-168

Weick, Karl E., Improvisation as a mindset for organizational analysis, in: Organization Science, vol.9 no.5, September-October 1998

World Commission on Environment and Development, Our common future, 1987

WRR, Duurzame risico's: een blijvend gegeven, Den Haag, 1994

Postbus 70.000
7500 KB Enschede
Internet www.saxion.nl
E-mail info@saxion.nl